

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-1 (Ч. 2). С. 173-179.

УДК 343.973

**ВПЛИВ «ТРАСТОВОЇ ЛИХОМАНКИ»
НА ПОШИРЕННЯ КРИМІНОГЕННИХ ПРОЦЕСІВ
У СФЕРІ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

Дацюк В. Б.

*Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна*

Стаття присвячена аналізу криміногенного впливу діяльності довірчих товариств (трастів) на розвиток корпоративних відносин в Україні. Автор розглядає дану проблему через призму «трастової лихоманки» 90-х років та подальших пов'язаних із нею криміногенних процесів.

Ключові слова: довірча власність, трасти, криміногенні процеси, корпоративні відносини.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Суспільно-економічні перетворення в Україні, пов'язані із переходом до приватно-правових засад права власності та корпоратизацією вітчизняної економіки, на перший погляд, мали благородну мету – перетворити громадянина-користувача на громадянина-власника і надати йому можливість самостійно розпоряджатися своєю власністю. Однак, як слушно відзначають вітчизняні вчені-корпоративісти, розорення (як правило, навмисне) великих і дрібних корпорацій, різноманітні зловживання учасників господарських товариств або їх керівних органів, які мали місце в середині 90-х рр. ХХ ст., показали слабкість, неповноту і недосконалість вітчизняного корпоративного законодавства [1, с. 28-29]. В цей же час спостерігається механічне запозичення українським законодавцем окремих «західних» правових інститутів без належного на це обґрунтування в аспекті особливостей вітчизняної правової системи. До таких інститутів належить довірча (трастова) власність.

Актуальність обраної нами теми дослідження полягає в тому, що до сьогоденішнього часу залишаються відчутними наслідки так званої «трастової лихоманки» середини 90-х років, пов'язаної з первинним накопиченням тіньового капіталу «новоспечених» бізнесменів [2, с. 227-228, 364] за рахунок пересічних громадян, які довірливо вкладали свої кошти та майно в діяльність шахрайських псевдодовірчих товариств та пов'язаних з ними інвестиційних фондів й фінансових пірамід. При цьому, як справедливо відзначає професор Попович В. М., трасти у контексті декретів Кабінету Міністрів, що регулювали їх діяльність, набули свої капітали хоч і протиправним, але повністю офіційним шляхом [2, с. 136]. Цьому насамперед сприяли недоліки в організаційному, функціональному та правовому забезпеченні процесів приватизації та корпоратизації. Частина цих недоліків досі залишається не усунутою, що і викликає необхідність дослідження даної проблеми.

Стан дослідження. Питання, пов'язані із протиправною діяльністю трастів в Україні, досліджували, як правило, в площині розвитку економічної злочинності (Кальман О. Г., Попович В. М., Сабадаш В. Г., Щавінський В. Р.), а також в аспекті криміногенної тінізації економіки (Попович В. М.).

В даній статті ми ставимо за мету проаналізувати та дослідити основні помилки українського законодавця, допущені в ході імплементації інституту довірчої власності, а також розглянути вплив так званої «трастової лихоманки» 90-х років на подальший розвиток криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин.

Вклад основного матеріалу. Прийнятий 17 березня 1993 року Декрет Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» (більш відомий як Декрет про трасти) [3] дозволив створювати довірчі товариства (так звані «трасти»: від англ. слова trust – довіряти) у формі товариства з додатковою відповідальністю, однак не встановив належного контролю за фінансово-господарською діяльністю таких корпорацій та не передбачив необхідності ліцензування ними валютних і довірчих операцій. Користуючись цими прогалинами, виникло чимало шахрайських компаній, які залучали гроші, цінні папери та інше майно вкладників, обіцяючи високі відсоткові ставки, а через деякий час ставали банкрутами і з вкладниками не розраховувалися.

За різними підрахунками від діяльності трастів в цілому постраждало близько 4 млн громадян, а загальна сума їх збитків становить близько 132 млн доларів [4]. Масштаби цих збитків опосередковано пов'язані з масовою та безконтрольною видачею приватизаційних цінних паперів, в результаті якої пересічними громадянами отримано понад 91% загальної емісії приватизаційних майнових сертифікатів (близько 46 млн. шт.) та 30% компенсаційних сертифікатів на суму близько 1 млрд. грн. [5]. Переважна більшість громадян навіть не знала, як правильно розпоряджатися такими цінними паперами, а держава належної роз'яснювальної роботи не проводила. Цим і скористалися підприємливі шахраї, які шляхом скуповування за безцінь таких цінних паперів від населення, обміну їх на інвестиційні сертифікати або акції фіктивних підприємств та за допомогою інших шахрайських технологій отримали доступ до «всенародного багатства».

У зв'язку з поширенням спекуляцій з приватизаційними сертифікатами всередині 90-х років ХХ ст. ринок цінних паперів в юридичній літературі було прийнято розглядати як сферу злочинних зазіхань. Зокрема, у 1995 році в Україні в сфері приватизації виявлено 448 злочинів, у 1996 році – понад 880 злочинів. Це, насамперед, факти хабарництва, розкрадань, зловживань владою і посадовим положенням. При цьому більш, ніж вдвічі зросла кількість злочинів, пов'язаних з обігом приватизаційних паперів: зі 111 у 1995 році до 246 – у 1996 році [6, с. 31].

Зловживання у сфері довірчої діяльності 90-х рр. є яскравим свідченням того, як держава сама створила умови для кримінальних зловживань внаслідок закріплення в українському законодавстві непритаманного йому інституту довірчої власності. Справа в тому, що довірча власність притаманна країнам англосаксонської системи права, де не відоме поняття повного права власності, що знаходиться виключно в руках однієї особи. Так, відповідно до доктрини А. Оноре право власності включає не три правомочності, а одинадцять, які здатні в різних поєднаннях дати до півтори тисячі варіантів цілком самостійних прав власності. Натомість одним з основних

постулатів континентальної правової системи, до якої належить і Україна, є неможливість встановлення двох однакових прав власності на одне й те ж майно. Право власності в його континентальному, у тому числі українському, розумінні неможливо «розщепити»: воно або повністю зберігається за власником, або повністю втрачається ним [7; 8]. Тому, передбачивши в статті 1 Декрету «Про довірчі товариства» положення, згідно з яким «довіритель майна передає довірчому товариству повноваження власника належного йому майна», законодавець по суті надав можливість шахраям безкарно заволодіти майном та коштами мільйонів громадян, які при цьому добровільно вкладали його в діяльність трастів, сподіваючись на взаємність своїх багатообіцяючих партнерів [9].

Необґрунтоване запозичення інституту трастів в Україні також створило додаткові проблеми з оподаткуванням прибутку таких підприємств, адже коли у одного майна є одночасно два власники, виникає логічне запитання, хто з них повинен сплачувати податки, а в результаті не платить ніхто. Відповідні факти були підтверджені в урядовій постанові від 1 листопада 1995 року № 873 «Про результати комплексних перевірок діяльності довірчих товариств» [10].

Шахрайські схеми, пов'язані із недоліками в правовому регулюванні відносин довірчої власності, нерідко дублювали окремі інвестиційні фонди, зловживання з боку яких були підтверджені у постанові Верховної Ради України від 31 жовтня 1996 року «Про звіт Тимчасової депутатської слідчої комісії по перевірці фактів фальсифікації окремих положень Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» [11]. Крім цього, недоліки Декрету «Про довірчі товариства» дозволили також «розгорнути» свою діяльність фінансовим пірамідам – відверто шахрайським утворенням, прибуток яких розподіляється між першими учасниками за рахунок внесків наступних, а остання хвиля учасників зазвичай стає жертвою афери. Як відзначає Князєв С. М., протягом 1993-1995 рр. на ринку країн СНД функціонувало понад 1 тис. фінансових пірамід. Жертвами шахраїв стали понад 20 млн громадян, яким завдано шкоду на суму понад 4 млрд дол. США. У 1997-1999 рр. шахрайства способом фінансової піраміди вчиняли здебільшого шляхом залучення коштів громадян при реалізації цінних паперів з подальшим зникненням фінансових компаній, що акумулювали ці кошти. Станом на 1997 р. за даними Генеральної прокуратури України було порушено 222 кримінальні справи за ознаками шахрайств у комерційних структурах, вчинених способом «фінансових пірамід». За приблизними підрахунками, вкладникам завдано збитків на суму 155,5 млн. грн. (без урахування інфляції), 24,7 млн. дол. США і 354 тис. німецьких марок [12].

У 1995 році, розуміючи, що сумнозвісний декрет по суті санкціонував грабіж мільйонів пересічних громадян, держава зробила спробу виправити свою помилку за допомогою постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 1995 року № 455 «При недоліки в роботі довірчих товариств» [13], яка поставила діяльність трастів під жорсткий контроль Фонду держмайна, Національного банку та правоохоронних органів. Розпочалися масові перевірки трастових компаній та порушення кримінальних справ за фактами шахрайства та зловживання службовим становищем. Однак ці заходи вже були запізненими, адже більшість діячів «трастового руху» на той час встигли виїхати в зону недосяжності для українських правоохоронців [14].

При цьому справедливої сатисфакції від держави потерпілі від трастових зловживань так і не дочекалися. Народні депутати неодноразово робили спроби внести на розгляд Верховної Ради України проекти законів про забезпечення відшкодування втрат громадян, які постраждали внаслідок недобросовісної діяльності небанківських фінансових установ. Однак досі жоден з цих проектів так і не був розглянутий в парламенті.

Зниження темпів приватизації та корпоратизації державного та комунального майна наприкінці 90-х років минулого століття не стали передумовою зниження рівня злочинності у сфері корпоративних відносин. Навпаки приватизація та корпоратизація були лише початковим етапом накопичення первинного капіталу, після чого лише загострюється перерозподіл власності [2, с. 97-98] вже між представниками великого капіталу нерідко шляхом незаконних та відверто кримінальних методів, які «еволюціонують» в своєму розвитку (поява та поширення рейдерських атак, корпоративного шантажу або грінмейлу тощо). При цьому окремі способи та технології зловживань 90-х років не тільки не втратили своєї актуальності і в наш час, а були до певної міри модифіковані та «удосконалені». Значною мірою це пов'язано із суттєвими недоліками в інфраструктурі запобігання криміногенним процесам у сфері корпоративних відносин.

Так, незважаючи на всі наслідки «трастової лихоманки», діяльність довірчих товариств досі залишається недостатньо врегульованою в аспекті законодавчого забезпечення. Декрет КМУ «Про довірчі товариства» із незначними змінами, внесеними ВРУ у 1996 та 2006 роках, залишається чинним по сьогоднішній час. При цьому проблема доцільності функціонування інституту довірчої власності як такого в українській правозастосовній практиці залишається невирішеною, а у зв'язку з прийняттям у 2003 році Цивільного кодексу України виникають додаткові запитання щодо співвідношення інституту довірчої власності з інститутом управління майном (глава 70 ЦК).

З іншого боку, у зв'язку з тим, що процеси приватизації з використанням приватизаційних майнових сертифікатів завершилися [14, с. 117], простежується суттєве зниження активності трастів. Так, за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні станом на 31.12.2010 р. було зареєстровано лише 2 довірчі товариства [15]. Але не слід робити хибні висновки, що у зв'язку із згоранням приватизаційних процесів суттєво знизився і ступінь криміногенного потенціалу відносин у сфері довірчої власності. Приватизаційні цінні папери – це не єдиний предмет договору з надання довірчих послуг. Трасти можуть здійснювати представницьку діяльність щодо будь-яких цінних паперів (у т. ч. акцій), коштів та документів, що засвідчують право власності довірителя (стаття 1 Декрету). При цьому довірчі товариства можуть акумулювати значні за розміром пакети акцій, оскільки на них не поширюються обмеження, передбачені для інвестиційних фондів, компаній та інститутів спільного інвестування [14, с. 220]. Враховуючи такі значні капіталооборотні можливості довірчих товариств та ступінь розвитку сучасних інформаційних технологій, зловживання 90-х років за «сприятливих» для цього обставин (відсутність належного організаційного, функціонального та правового контролю) можуть отримати «друге дихання».

Перші спроби у цьому напрямку уже реалізовані. Сьогодні в мережі Інтернет відбувається масова розсилка рекламної кореспонденції (точніше – спам), що містить

пропозиції з надання послуг із захисту активів з використанням іноземного елемента: офшорні та оншорні компанії, а також трасти (!) [16]. Під приціл таких спамерів насамперед потрапляють електронні адреси представників малого та середнього бізнесу, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Таким чином, проблема функціонування трастів сьогодні постає в новому образі уже із залученням іноземного елемента. Тобто якщо в 90-х роках трасти створювалися на території України і хоча б якоюсь мірою попадали під контроль компетентних органів, то сьогодні здійснюються спроби реалізувати шахрайські схеми на «міжнародному» рівні з-за меж України, перебуваючи поза полем зору українських правоохоронних органів.

До всього цього слід також додати, що окремі українські олігархи «першого покоління» намагаються за допомогою звернення до іноземних судових органів узаконити здобуте внаслідок сумнівних процесів пострадянської приватизації та переділу власності (в т.ч. в результаті «трастової лихоманки») в умовах, коли українське законодавство і системи його втілення досі залишаються неефективними й дискредитованими корупцією [17]. Досить цікавою була реакція британського тижневика «The Financial Times» щодо звернення одного з українських мільярдерів до Високого суду правосуддя Лондона з позовом проти своїх бізнес-партнерів у зв'язку з порушенням ними контрактних зобов'язань і зобов'язань довірчого управління щодо акцій ВАТ «Криворізький залізорудний комбінат»: «Якщо справа дійде до суду, він, можливо, з'ясує, як в Україні купка обраних зробилася надбагатіями, придбавши прибуткові промислові активи, приватизовані в 90-х і на початку 2000-х» [18].

Висновки. Підводячи підсумок, відзначимо, що невідправдане, необгрунтоване та нелогічне введення в українське законодавство непритаманної йому юридичної конструкції «права довірчої власності» [8], а також суттєві недоліки в правовому регулюванні діяльності трастів створили механізми для первинного накопичення тінювих капіталів протиправного походження [2, с. 140], суттєво вплинули на подальший перерозподіл власності та розвиток криміногенних процесів у сфері корпоративних відносин. З огляду на це та з урахуванням особливостей вітчизняної правової системи, мінімізація криміногенних ризиків, на нашу думку, можлива лише за умови повної відмови від інституту довірчої власності.

Список літератури:

1. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
2. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.
3. Про довірчі товариства : Декрет Кабінету міністрів України від 17.03.93 № 23-93 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/23-93>.
4. Кисель В. Трастовая лихорадка / Виталий Кисель. – Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://investgazeta.ua/ekonomika/trastovaja-lihoradka-144263/>.
5. Воронкова Т. Приватизація в Україні: історія та перспективи / Т. Воронкова. – Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://uamonitor.tripod.com/2/ukr/voronk.html>.
6. Сабадаш В. П. Методика розслідування злочинів, вчинених у сфері реалізації корпоративних прав : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. П. Сабадаш; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 237 с.
7. Барац Г. Підприємство як власник / Г. Барац // Галицькі контракти (другий зошит). – 1999. – № 40. – С. 25.
8. Котляр Д. Довірча власність чи договір управління майном / Д. Котляр // Часопис Парламент. – 2006. – № 4.

9. Пінчук Ж. Героїв «трастової лихоманки» ніхто не збирається притягувати до відповідальності / Жанна Пінчук, Сергій Штурхецький. – Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=003651>.

10. Про результати комплексних перевірок діяльності довірчих товариств : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.11.1995 № 873 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/873-95-%D0%BF>.

11. Про звіт Тимчасової депутатської слідчої комісії по перевірці фактів фальсифікації окремих положень Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» та контролю за виконанням пункту 3 Постанови Верховної Ради України від 6 липня 1995 року «Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Декрету Кабінету Міністрів України "Про довірчі товариства"» : Постанова Верховної Ради України від 31.10.1996 № 452/96-ВР // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/452/96-вр>.

12. Князев С. М. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг / С. М. Князев // Право та управління. – 2011. – №1. – С. 204-211.

13. Про недоліки в роботі довірчих товариств : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.1995 № 455 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/455-95-%D0%BF>.

14. Кологойда О. В. Правове регулювання фондового ринку України : навч. посіб. / О. В. Кологойда. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 320 с.

15. Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні за 2010 рік // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://www.dfp.gov.ua/742.html>.

16. Бездітний В. Трасти як інструмент захисту майна. Що? Навіщо? Для кого? / Володимир Бездітний // Юридична газета. – Київ, 2012. – 25 вересня (№ 39). – С. 28.

17. Цюпин Б. Суд над олігархами / Богдан Цюпин. – Режим доступу. – [Електронний ресурс] : <http://tyzhden.ua/Economics/80302>.

18. Ukrainian follows other oligarchs into London's courts // Mode of access. – [Electronic resource] : <http://www.ft.com/cms/s/0/2d58b222-bf11-11e2-87ff-00144feab7de.html>.

Дацюк В. Б. Влияние «трастової лихорадки» на распространение криминогенных процессов в сфере корпоративных отношений в Украине / В. Б. Дацюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. Ч. 2. – С. 173-179.

Статья посвящена анализу криминогенного влияния деятельности доверительных обществ (трастов) на развитие корпоративных отношений в Украине. Автор рассматривает данную проблему сквозь призму «трастової лихорадки» 90-х годов и дальнейших связанных с ней криминогенных процессов.

Ключевые слова: доверительная собственность, трасты, криминогенные процессы, корпоративные отношения.

THE INFLUENCE OF «TRUST FEVER» ON THE SPREAD OF CRIMINOGENIC PROCESSES IN THE SPHERE OF CORPORATE RELATIONS IN UKRAINE

Datsiuk V. B.

*Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

This article analyzes the criminogenic impact of trust companies on the development of corporate relations in Ukraine. The author examines this issue through the lens of «trust fever» 90 years and further linked to it criminogenic processes.

Millions of Ukrainian citizens affected by the illegal activities of trust companies, pyramid schemes and investment funds. Total losses reached 132 million dollars. This was the result of serious deficiencies in the organizational, functional and legal support of privatization and corporatisation, which became the basis for the accumulation of shadow capital. Many of these deficiencies have not been eliminated. Decree «On trust companies» with minor amendments in 1996 and 2006 remains valid to the present time. This suggests that the abuse of trust companies 90 years can get a «second wind». In addition, some Ukrainian oligarchs of «first generation» try with help of foreign courts to legalize the property, which was taken during the questionable

processes of post-Soviet privatization and redistribution of property (including as a result of «trust Fever»), at a time when Ukrainian legislation and systems of its implementation remain ineffective and are discredited by corruption. Analyzing the basic errors of Ukrainian legislator, made during the implementation of the institute of trusts, the author believes that the state itself created the conditions for criminal abuse by fixing in the Ukrainian legislation the institute, which does not comply with understanding of ownership right in continental legal system.

Therefore, to minimize potential criminogenic risks in corporate relations, Ukrainian lawmakers should abandon the institute of trusts in general.

Key words: trust companies, trust property, criminogenic processes, corporate relations.

Spysok literatury:

1. Korporatyvne pravo Ukrai'ny : pidruchnyk / [V. V. Luc', O. R. Kibenko, I. V. Spasybo-Fatjejeva ta in.] ; za zag. red. V. V. Lucja. – K. : Jurinkom Inter, 2010. – 384 s.
2. Popovych V. M. Ekonomiko-kryminologichna teoriya detinizacii' ekonomiky / V. M. Popovych. – Irpin' : Akademiya derzhavnoi' podatkovoi' sluzhby Ukrai'ny, 2001. – 524 s.
3. Pro dovirchi tovarystva : Dekret Kabinetu ministriv Ukrai'ny vid 17.03.93 № 23-93 // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/23-93>.
4. Kysel' V. Trastovaja lyhoradka / Vytalyj Kysel'. – Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://investgazeta.ua/ekonomika/trastovaja-lyhoradka-144263/>.
5. Voronkova T. Pryvatyzacija v Ukrai'ni: istorija ta perspektyvy / T. Voronkova. – Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://uamonitor.tripod.com/2/ukr/voronk.html>.
6. Sabadash V. P. Metodyka rozsliduvannja zlochyniv, vchynenyh u sferi realizacii' korporatyvnyh prav : dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk : spec. 12.00.09 «Kryminal'nyj proces ta kryminalistyka; sudova ekspertyza» / V. P. Sabadash; Kyi'vs'kyj nacional'nyj un-t im. T. Shevchenka. – K., 2003. – 237 s.
7. Barac G. Pidpryjemstvo jak vlasnyk / G. Barac // Galyc'ki kontrakty (drugyj zoshyt). – 1999. – № 40. – S. 25.
8. Kotljars' D. Dovircha vlasnist' chy dogovir upravlinnja majnom / D. Kotljars' // Chasopys Parlament. – 2006. – № 4.
9. Pinchuk Zh. Geroi'v «trastovoi' lyhomanky» nihto ne zbyrajat'sja prytaguvaty do vidpovidal'nosti / Zhanna Pinchuk, Sergij Shturhec'kyj. – Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=003651>.
10. Pro rezul'taty kompleksnyh perevirok dijat'nosti dovirchych tovarystv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 01.11.1995 № 873 // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/873-95-%D0%BF>.
11. Pro zvit Tymchasovoi' deputats'koi' slidchoi' komisii' po perevirci faktiv fal'syfikacii' okremykh polozhen' Dekretu Kabinetu Ministriv Ukrai'ny «Pro dovirchi tovarystva» ta kontrolju za vykonannjam punktu 3 Postanovy Verhovnoi' Rady Ukrai'ny vid 6 lypnja 1995 roku «Pro proekt Zakonu Ukrai'ny pro vnesennja zmin i dopovnen' do Dekretu Kabinetu Ministriv Ukrai'ny "Pro dovirchi tovarystva"» : Postanova Verhovnoi' Rady Ukrai'ny vid 31.10.1996 № 452/96-VR // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/452/96-vr>.
12. Knjazjev S. M. Finansova piramida jak sposib shahrajstva na rynku finansovyh poslug / S. M. Knjazjev // Pravo ta upravlinnja. – 2011. – №1. – S. 204-211.
13. Pro nedoliky v roboti dovirchych tovarystv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 26.06.1995 № 455 // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/455-95-%D0%BF>.
14. Kologojda O. V. Pravove reguljuvannja fondovogo rynku Ukrai'ny : navch. posib. / O. V. Kologojda. – K. : Jurinkom Inter, 2008. – 320 s.
15. Zvit pro robotu Derzhavnoi' komisii' z reguljuvannja ryнкiv finansovyh poslug v Ukrai'ni za 2010 rik // Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://www.dfp.gov.ua/742.html>.
16. Bezditnyj V. Trasty jak instrument zahystu majna. Shho? Navishho? Dlja kogo? / Volodymyr Bezditnyj // Jurydychna gazeta. – Kyi'v, 2012. – 25 veresnja (№ 39). – S. 28.
17. Cjupyn B. Sud nad oligarhamy / Bogdan Cjupyn. – Rezhym dostupu. – [Elektronnyj resurs] : <http://tyzhden.ua/Economics/80302>.
18. Ukrainian follows other oligarchs into London's courts // Mode of access. – [Electronic resource] : <http://www.ft.com/cms/s/0/2d58b222-bf11-11e2-87ff-00144feab7de.html>.